

5. રાષ્ટ્રરોગ

યોગેન્દ્ર વ્યાસ

જન્મ : ૬ ઓક્ટોબર ૧૯૪૦, અમદાવાદમાં

માતા : પ્રમોદબહેન, પિતા : ધીરુભાઈ. પત્ની : અંજનાબહેન. અમદાવાદ મ્યુનિ. કોર્પોરેશન તરફથી “ગૌરવ સન્માન”થી સન્માનિત, ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ભાષાસાહિત્ય ભવનના નિવૃત્ત ડિરેક્ટર અને ભાષાવિજ્ઞાનના ખ્યાતિપ્રાપ્ત પ્રોફેસર. એમ.એ., પીએચ.ડી, સાહિત્યરત્ન. ભાષાવિષયક પચીસેક પુસ્તકો ઉપરાંત નવલકથાઓ, વાર્તાસંગ્રહ, જીવનચરિત્ર, પ્રેરકગ્રંથો પ્રગટ કર્યા છે. તેમનાં છ પુસ્તકોને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનાં શ્રેષ્ઠ પુસ્તક માટેના પુરસ્કારો મળ્યા છે. ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળનાં ધોરણ ૧થી ૧૨નાં પાઠ્યપુસ્તકોના સંપાદક તરીકે અને બીજીવાર વિષય સલાહકાર - સમીક્ષક તરીકે

ચોવીસ ગુજરાતીનાં પાઠ્યપુસ્તકોની રચનામાં સામેલ રહ્યા. ઈંદિરા ગાંધી મુક્ત વિશ્વવિદ્યાલય અને ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિષયના સ્નાતક અભ્યાસક્રમો અને તેનાં સોળ પાઠ્યપુસ્તકોની રચનામાં સહભાગી રહ્યા.

‘કટાક્ષિકા’ને હાસ્યનિબંધના પેટાપ્રકાર તરીકે જોઈ શકાય. હાસ્યનિબંધમાં કટાક્ષ, વ્યંગ ઉપરાંત ક્યારેક માત્ર મનોરંજનનો જ આશય હોય તેવું બની શકે. કટાક્ષિકાનો હેતુ વ્યક્તિ, પરિવાર કે સમાજની કોઈ નબળાઈને હસતાં હસતાં હળવી રીતે છતાં ચોટદાર રીતે રજૂ કરવાનો હોય છે. એમાં પાત્રો, પ્રસંગો, સંવાદો, વર્ણનો બધું જ પેલી નબળાઈને રજૂ કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય. કટાક્ષિકામાં વાંકી નજરે અથવા વાંકી રીતે સીધી વાતને હૃદય સોંસરવી ઉતરી જાય તે રીતે કહેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે. વાત ખરેખર વ્યક્તિ, પરિવાર કે સમાજ માટે ઘણી ગંભીર હોય પણ એને ગંભીર રીતે રજૂ કરવા જતાં એ આટલી અસરકારક કદાચ ન પણ બને.

‘કામચોરી’ અથવા કામ કરવામાં ‘દિલચોરી’એ વ્યક્તિ માટે જ નહીં, સમગ્ર દેશ માટે, આખા રાષ્ટ્ર માટે ઘણું નુકસાન કરનારી બાબત છે એ સૌ જાણે છે. વ્યક્તિએ દિવસમાં ઓછામાં ઓછું આઠ કલાક કામ કરવું જોઈએ એ વણલખ્યો નિયમ છે. ખેડૂતો ખેતરોમાં અને મજૂરો એમની મજૂરીની જગ્યાએ આઠ કલાકથી વધુ કામ કરે છે. ઓછામાં ઓછું આઠ કલાક તો કરે જ છે. ફેરિયાઓ, વેપારીઓ, ગૃહિણીઓ સુદ્ધાં દિવસમાં કુલ આઠ કલાકથી વધુ કામ કરતાં હોય છે. જ્યારે જાહેર કચેરીઓમાં (ઓફિસોમાં) અને અન્યત્ર ટેબલ ઉપર બેઠાં બેઠાં કામ કરનારા ભાગ્યે આઠ કલાક કામ કરે છે. મોટાભાગના તો માંડ ત્રણ-ચાર કલાક કામ કરે છે. અધિકારીઓ પોતાની જવાબદારી સમજીને રોજના દસથી ચૌદ કલાક કામ કરતા જોવામાં આવ્યા છે. સૌનું કામ તે કોઈનું નહીં એવી માનસિકતા લગભગ બધે જ જોવા મળે છે. આ માનસિકતા ઉપર કટાક્ષ કરતી આ ‘કટાક્ષિકા’ લેખિકા ગુજ.સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કૃત “ચાલો, થોડું હસી લઈએ” - પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવી છે. પરદેશમાં પ્રજાજનો કેટલું બધું કામ કરીને પોતાના દેશને ઊંચો લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેનાં વખાણ કરનારા પોતાને થોડું પણ વધારે કામ કરવાનું આવે ત્યારે કેવા આઘાપાછા થઈ જાય છે તે આ કટાક્ષિકામાં બતાવ્યું છે.

થોડા દિવસ પહેલાં મારા ટેબલની બાજુના ટેબલ ઉપર બેઠાં બેઠાં ત્રણેક યુવાન મિત્રો ઉત્સાહપૂર્વક ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા.

‘આપણે કોઈ દિવસ ઊંચા જ નહીં આવવાના.’ એક યુવક ઊંચા અવાજે બોલી રહ્યો હતો.

મને તો જોકે ઊંચું જોવાનોય સમય નહોતો પણ આટલું ઊંચું બોલાયેલું કાન સાંભળ્યા વિના રહી શક્યા નહીં.

‘જાપાનમાં તો લોકો શું કામ કરે છે !’ બીજા યુવકે કદાચ ઉત્સાહમાં આવી જઈ એથીય ઊંચા અવાજે કહ્યું.

‘અને અમેરિકામાં પણ.’ ત્રીજાએ પોતે જાણે હમણાં જ અમેરિકાથી પાછો ફર્યો હોય તેવી ખાતરીથી કહ્યું.

‘ત્યાં તો કામ કરો નહીં તો જાવ ક્યાં ? તરત ફાયર કરી દે.’ એ પહેલો હતો કે બીજો એ કાનને ખબર ના પડી. પણ શો ફેર પડે છે ?

ત્યાં તો પટાવાળો આવ્યો. મારા ટેબલ પર દસેક પાનાં મૂકી બોલ્યો, ‘આજે જ ટ્રાન્સલેસન કરવાનું અંરજણલી.’

મારી પાસે ત્રણેક કલાકનું કામ તો હતું જ. મેં તરત જ બાજુના ટેબલ ઉપરથી પેલા યુવકોને બોલાવ્યા. ‘કિશોર, તમે ત્રણે જણા લાગી જાવ.’

‘હા સાહેબ.’ કિશોરે પેલાં પાનાં હાથમાં લીધાં.

‘પણ સાહેબ, પહેલાં અમે ચા પી આવીએ.’ બીજાએ સૂચવ્યું. ત્રણે જણા ચા પીવા ઊપડી ગયા. પંદરેક મિનિટ પછી કિશોર એકલો પાછો આવ્યો. મેં પૂછ્યું, ‘શું થયું ?’

‘ધવલ આજે સવારે નવ વાગ્યાનો આવેલો - જમ્યા વિના. એટલે એ નીકળી ગયો.’ કિશોરે કહ્યું.

‘કેન્ટિનમાં નાસ્તો તો મળે છે.’ હું કહેવા જતો હતો પણ માંડી વાળીને પૂછ્યું, ‘અને પેલો શરદ ?’

‘એની આજે કંઈ તબિયત ઠીક નહોતી. એટલે એ ચાલ્યો ગયો.’ કિશોરે જવાબ આપ્યો.

‘કંઈ નહીં, તું જામી જા.’ મેં કિશોરને સૂચવ્યું.

‘એકલો ?’ કિશોરના મોંમાંથી નીકળી ગયું.

‘આટલું પતાવીને હું તારી સાથે જોડાઈ જાઉં છું.’ મેં એને હિંમત બંધાવી.

‘પણ સર, ચાર તો થયા.’ એ રડમસ અવાજે બોલ્યો.

‘હજુ તો ચાર જ થયા છે ને ?’ નવેક સુધીમાં તો પતાવી દઈશું. મેં કિશોરનો ઉત્સાહ વધાર્યો.

આવેલાં પાનાં, કોશ અને કોરાં પાનાં લઈ કિશોર બેઠો.

સાતેક વાગે મારું કામ પતાવી હું કિશોરના ટેબલ ઉપર ગયો. દસેક કિલોમીટર ચાલી આવ્યો હોય એટલો થાક એના મોં પર દેખાતો હતો. એણે અનેક ચેકાચેકી સાથે ત્રણેક પાનાનું ટ્રાન્સલેસન કર્યું હતું.

‘ચાલ, અડધાં પાનાં મને આપી દે.’ કહીં મેં પાંચ પાનાં એની પાસેથી લઈ લીધાં. આઠેક વાગે કિશોર આવ્યો, ‘સર, આ પાંચ પાનાં. હવે હું જઉં ? પાછું નવ વાગે આપણી કલબના કાર્યક્રમમાં પહોંચવાનું છે.’

‘ત્યાં તો મારેય પહોંચવાનું છે. હું એને કહેવા જતો હતો પણ લાગ્યું કે એ કોમ્યુનિકેટ થાય એમ જ નહોતું. મેં માત્ર ડોકું હલાવ્યું. હા કે ના એવો કશો અર્થ એમાંથી નીકળી શકે એમ નહોતો.’

‘થેન્કયૂ સર !’ કહી જાણે અજગરના મોંમાંથી છૂટ્યો હોય એમ કિશોર ચાલ્યો ગયો.

એ ગયો અને તરત ફોનની ઘંટડી રણકી. સામેથી શ્રીમતીજીનો અવાજ રણક્યો. ‘નવ વાગે જગજીતસિંગનાં ભજનોમાં કલબમાં જવાનું છે ને ?’

‘ઠીક યાદ કરાવ્યું. તું જમીને તૈયાર થઈ રહે. હું ગાડી મોકલું છું. મારું લંચ બોક્સ લઈને તું ઓફિસે જ આવી જા. અહીંથી સીધા નીકળી જઈશું.’ કહી, કશું લાંબું સાંભળવું ન પડે માટે, ફોન મૂકી દીધો.

ડ્રાઈવરને ઘેર જવાની સૂચના આપી હું કામમાં ગૂંથાયો. પોણા નવે પાંચે પાનાંનો અનુવાદ પૂરો કરવાની તૈયારીમાં હતો ત્યાં પરફ્યુમની સુગંધ ઓફિસમાં પ્રવેશી. આમે મને એની થોડી ઘણી એલર્જી ખરી. બે-ચાર છીંકો આવી એનું અનુસંધાન સાધતો અવાજ આવ્યો. ‘હજુ ઢસરડો ચાલુ છે ?’ ટેબલ ઉપર લંચ બોક્સ મુકાયું. બસ પાંચ મિનિટ, કહીં મેં ડોકું ઊંચું કર્યા વિના મારું કામ પૂરું કર્યું. પટાવાળાને બોલાવી દસે પાનાં કમ્પોઝમાં મોકલાવી સૂચના આપી, કાલે સવારે મને પ્રૂફ વાંચવા આપજો. ઝડપથી જેમ તેમ ખાઈ સવા નવે નીકળ્યાં.

જગજીતનો કાર્યક્રમ હજુ શરૂ થયો ન હતો. કિશોર, શરદ અને ધવલ કુટુંબ સાથે ત્યાં હાજર હતા. કદાચ ભક્તિગીતો સાંભળવાથી તબિયત ઠીક થઈ જતી હશે.

કિશોરે ટ્રાન્સલેસન કરેલાં પાંચે પાનામાં જોડણીની ઓછી પણ વ્યાકરણની ઘણી ભૂલો હતી. એ સુધારતાં બીજે દિવસે મને દોઢ કલાક થયો. થયું કે એને બદલે મેં જ આ લેસન કર્યું હોત તો બીજું કંઈ નહીં પણ એની મહેનત તો બચાવી શકાત. વળી પાછા બપોરે એ ત્રણે મિત્રો મારી બાજુના ટેબલ ઉપર ગપાટા મારતા સંભળાયા. ‘પણ અમેરિકામાં કામચોરી જરાય ન ચાલે.’ કદાચ ધવલનો જ અવાજ હતો.

સાચી વાત. ત્યાં તો તરત ફાયર કરે. ભારતમાં એ શક્ય જ નથી ને ? રીયલ ડેમોક્રસી ! એટલે તો એ રાષ્ટ્રરોગ છે. મેલિરિયા, ટાઈફોઈડ, એઈડ્સ, હાર્ટએટેક કરતાં પણ વધારે ભયંકર. આ રોગમાં તો માણસ મરે ય નહીં અને પોતાની જગ્યા કે ખુરશી ખાલી કરે ય નહીં. એ લોકોને કહેવાની ઈચ્છા થઈ આવી. પણ માત્ર નિદાન કરવાથી શું ? મારી પાસે એનો ઉપચાર તો છે જ નહીં, એવો વિચાર આવતાં જ ચૂપ રહ્યો.

ટિપ્પણ

ટ્રાન્સલેસન - અનુવાદ **અંરજણલી** - અર્જન્ટલી, તાત્કાલિક **રડમસ અવાજ** - માંડ માંડ મોમાંથી નીકળતો હોય તેવો ધીમો અવાજ **કલબ** - મનોરંજન માટે અથવા રમવા-મળવા-જમવા ભેગું થતું મંડળને તેનું સ્થળ **કોમ્યુનિકેટ** - વાત પહોંચવી, અવગમન સધાવું **જગજીતસિંગ** - સુપ્રસિદ્ધ સ્વર્ગસ્થ ભજન તથા ગઝલગાયક **લંચ-બોક્સ** - જમવાનો ડબ્બો **પરફ્યુમ** - અત્તર જેવું સુગંધી દ્રવ્ય **એલર્જી** - કશાક ખાસ પદાર્થથી થતી વિશેષ શારીરિક તકલીફ **રીયલ ડેમોક્રસી** - સાચી લોકશાહી

રૂઢિપ્રયોગ

ઊંચા આવવું - સમૃદ્ધ થવું, ગરીબીમાંથી બહાર નીકળવું **ઊંચા અવાજે બોલવું** - મોટા અવાજે બોલવું **ઊંચું જોવાનો સમય મળવો** - કામમાંથી થોડો પણ નવરાશનો સમય મળવો **ઊંચું બોલાયેલું** - મોટેથી બોલાયેલું **ફાયર કરી દેવું** - કાઢી મૂકવું, નોકરીમાંથી બરતરફ કરવું **ગપાટા મારવા** - આડીઅવળી બિનજરૂરી વાતો કરવી.

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. કામ ન કરે તેવા કામચોરને તરત નોકરીમાંથી કાઢી મૂકે એવો નિયમ ક્યા ક્યા દેશોમાં છે ?
2. ‘આપણે કોઈ દિવસ ઊંચા જ નહીં આવવાના’માં ‘આપણે’ એટલે કોણ ?
3. ધવલ અને શરદ વહેલા શા કારણે નીકળી ગયા ?
4. ‘એકલો ?’ એવું કિશોરના મોંમાંથી શા કારણે નીકળી ગયું ?
5. ‘કદાચ ભક્તિ ગીતો સાંભળવાથી તબિયત ઠીક થઈ જતી હશે’ એવું લેખક શા માટે કહે છે ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના પાંચથી દસ વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. લેખક અને પેલા ત્રણ યુવક કઈ કામગીરી ઓફિસમાં કરતા હશે ? એમ કહેવા માટે તમારાં કારણો આપો.
2. ‘અમે ચા પી આવીએ’ એવું બીજાએ શા માટે સૂચવ્યું હશે ?
3. કિશોરે કામને વેઠ ઉતારતો હોય એમ કામ કર્યું તેમ લાગે છે ? ત્રણ કારણો આપો.
4. લેખકનાં પત્ની લેખકની નોકરી અથવા કામગીરીને શેની સાથે ઓળખાવે છે ? એ રીતે ઓળખાવવા પાછળ એમનો અનુભવ કેવો હશે ?
5. જગજીતસિંગના કાર્યક્રમમાં પેલા ત્રણે સમયસર હાજર થયા હતા તે શું સૂચવે છે ?

પ્રશ્ન 3. માંગ્યા પ્રમાણે કરો.

1. કામચોરીને લેખક મેલિરિયા, એઈડ્સ, હાર્ટએટેક વગેરે કરતાં પણ વધારે ભયંકર રાષ્ટ્રરોગ તરીકે ઓળખાવે છે તેનું કારણ આપી, કામચોરી કરતાં પણ વધારે ભયંકર બીજો કયો રાષ્ટ્રરોગ તમને ભારતમાં ફેલાયેલો દેખાય છે ? ચર્ચા કરો.

પ્રશ્ન 4. નીચેનાં વાક્યોમાં કયો અલંકાર વપરાયો છે તે કહો.

1. દસેક કિલોમીટર ચાલી આવ્યો હોય એટલો થાક એના મોં પર દેખાતો હતો.
2. જાણે અજગરના મોંમાંથી છૂટ્યો હોય એમ કિશોર ચાલ્યો ગયો.
3. ત્યાં પરફ્યુમની સુગંધ ઓફિસમાં પ્રવેશી.

પ્રશ્ન 5. નીચેના શબ્દસમૂહ માટે કયો એક શબ્દ વપરાય છે તે કહો.

1. મનોરંજન અથવા રમવા-મળવા-જમવા ભેગું થતું મંડળ અને તેનું સ્થળ.
2. સંવેદન, ભાવ, વિચાર વગેરેને એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં ઉતારવાં તે.
3. કશાક ખાસ પદાર્થથી થતી શારીરિક તકલીફ.

આટલું કરો

1. તમે નિશાળમાં ભણવા ઉપરાંત ઘરમાં લેસન કરવામાં, ઘરનાં બીજાં કામ કરવામાં કેટલો સમય ફાળવો છો તેની એક મહિના સુધી રોજની નોંધ તૈયાર કરો.
2. તમારા પરિવારમાં સૌથી વધુ કામચોર તરીકે કોણ પ્રખ્યાત છે અને શા કારણે તે વિશે વીસેક વાક્ય જેટલો લાંબો પત્ર તમારા મિત્રને લખો.

વ્યાકરણ એકમ : ૫

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

તમને આ પાઠના સ્વાધ્યાયમાં પ્રશ્ન ૫. પુછાયો છે. તેનો જવાબ તમે કઈ રીતે શોધ્યો ? તમે ‘ટિપ્પણ’ની મદદ લીધી હશે. ‘ટિપ્પણ’માં કલબ, અનુવાદ, એલર્જના અર્થ આપ્યા છે. આમ તો ‘જમવાનો ડબ્બો’એ પણ શબ્દસમૂહ થયો કારણ કે એમાં બે શબ્દો છે એને માટે અંગ્રેજીમાં ‘બોક્સ ફોર ધ લંચ’ એવા પણ શબ્દો છે કે જે ઘણા શબ્દોના સમૂહ માટે એક શબ્દરૂપે ઉપયોગમાં લેવાય. આ પાઠમાં જ ‘રાષ્ટ્રરોગ’ શબ્દ વપરાયો છે. તમે તરત કહેશો કે ‘રાષ્ટ્રની પ્રજાને વળગેલા રોગ’એ ચાર શબ્દોના સમૂહ માટે ‘રાષ્ટ્રરોગ’ એક શબ્દ છે. તમે મધ્યમપદ-લોપી અથવા બહુવ્રીહિ કે દ્વિગુ સમાસ વિશે જાણો જ છો. (ધોરણ ૧૦ (દસ)માં તમે એ ભણી ગયા છો) ‘ઈશ્વરની ભક્તિ માટે અથવા ઈશ્વરની ભક્તિરૂપે ગવાતાં ગીતો’ તે ભક્તિગીતો. - આમ આખા શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ વાપરવાની પરંપરા દરેક ભાષામાં હોય છે.

આ પરંપરાનો લાભ એ થાય કે ઘણી વ્યાખ્યાઓ, સમજૂતીઓ, વિવરણો અનેક શબ્દોથી કરવાને બદલે એક જ શબ્દથી આપણે કરી શકીએ.

‘આંગળી ઝાલીને એને દોરજે’ પાઠમાં તમે અદેખાઈ એટલે ઈર્ષા, પ્રપંચી એટલે કપટી, અકળાવું એટલે ચિડાવું એવું ભણી ગયાં છો. પણ તમારે ખરેખર જાણવું છે કે ‘અદેખાઈ’ એ કેવી લાગણી છે અને ‘ઈર્ષા’એ કેવી લાગણી છે ? બંને લાગણી છે એ કબૂલ. પણ પોતાના કરતાં બીજા પાસે કશુંક વધારે હોય તે સહન ન થાય તેવી લાગણી તે અદેખાઈ. જ્યારે બીજાને પોતાના કરતાં કોઈ પણ બાબતમાં ચડિયાતો સમજીને તે નીચો પડે અથવા તેનું કંઈ ખરાબ થાય તેવી લાગણી તે ઈર્ષા. તમને થશે કે ‘અદેખાઈ’એ કેટલા મોટા શબ્દસમૂહ માટે વપરાયેલો એક શબ્દ છે. ‘પ્રપંચી’ એટલે ‘સામાને લલચાવીને પોતાને ફાયદો થાય એમ કરનાર’ જ્યારે ‘કપટી’ એટલે પોતાને ફાયદો થાય કે ન થાય પણ સામાને નુકસાન થાય તેવું કાવતરું ગોઠવનાર - પ્રપંચી અને કપટી બંને સામાને નુકસાન તો કરે જ (એટલું સરખાપણું ખરું) પરંતુ એક તે પોતાના ફાયદા માટે કરે, બીજા તો ફાયદો ન હોય તો ય કરે. એટલે તમારા પાઠમાં ‘પ્રપંચી રાજકારણીઓ’ અનુવાદ છે તે કેટલો યોગ્ય છે તે સમજાશે. ‘રાજકારણી’ઓ ‘કપટી’ નથી હોતા - એ લોકો પોતાનો ફાયદો તો જુએ જ. પોતાને ફાયદો ન હોય તો સામાને નુકસાન ન કરાય એટલી વ્યવહારબુદ્ધિ એમનામાં હોય. ‘અકળાવું’ અને ‘ચિડાવું’ બંને માં મૂંઝવણભરી સ્થિતિ તો હોય જ પણ એકમાં મનમાંને મનમાં સમસમી રહેવાનું થાય જ્યારે બીજામાં એ સ્થિતિ માટે નારાજગી, ગુસ્સો, તોછડાઈ બહાર આવી જાય.

લગભગ આ ઉપરથી સમજાય કે સમજવા માટે અર્થ તરીકે પર્યાય બરાબર છે પરંતુ લગભગ દરેક શબ્દ અનેક શબ્દોના સમૂહનો બનેલો હોય છે.

રૂઢિને ચુસ્તપણે વળગી રહેનાર, ગુણ કરે તેવું, શબને ઓઢાડવા વપરાતું કાપડ, ખેતરમાં ભાથું લઈને જનારી ખેડૂત સ્ત્રી, ધીરધારનો ધંધો કરનાર, કોઈ પણ પક્ષમાં ન ભળે તે, દહીં વલોવવાની ક્રિયા, આકાશ અને પૃથ્વી મળતાં દેખાય તે સ્થાન, એક જ વર્ગમાં સાથે ભણનાર, મીઠું પકવવાની ક્યારી કે જમીન, ઈચ્છા અનુસાર બધું આપનાર વૃક્ષ જેવા ઘણા શબ્દસમૂહો માટે કયો એક શબ્દ વાપરી શકાય તે કહી શકશો.

